دین و عیلم ...
نووسینی: ئالبێرت ئاینشتاین

ئەم گوتارەی ئالبێرت ئاینشتاین لە لاپەڕەکانی 24-28ی بەرگی 9ی نۆڤەمبەری 1930ی گۆڤاری نیویۆرك تایمز New York Timesدا بڵاو بووەتەوە. پاشان لە لاپەڕەکانی 36-40ی ئایدیاز ئاند ئۆپینیەنز Ideas and Opinions ی 1954یش دووبارە بڵاو کراوەتەوە و لە لاپەڕەکانی 24-28ی کتێبەکەی ئاینشتاینیش کە بە ناوی "دنیا وەك چۆن من دەیبینم" The World as I see it هاتووەتە وەشاندن کە فیلۆسۆفیکەڵ لایبری Philosophical Library، لە نیویۆرك لە 1949دا بڵاوی کردووەتەوە.

کوردا ندنی لە ئینگلیسییەوە: طاهر طیب أحمد – پسپۆر لە وەرگێڕان

هەر کەسێك کە بیەوێ لە بزووتنەوە ڕووحانییەکان و گەشەکردنیان تێبگات، دەبێ هەمیشە ئەمەی لە بیر بێ کە تا ئێستا، هەرچی ئینسان کردوویەتی و بیری لێ کردووەتەوە هەمووی بۆ ئەوە بووە ئەو پێویستییە مکومانەی خۆی ڕەباس بکات کە هەستی پێیان کردووە و لەو پێناوەش بووە کە بەی خۆی پێ بشکێنێ و ئازارەکانی بڕەوێنێتەوە.

هەست کردن و شەیدا بوون، ئەو دوو هەزرە هاندەرانەن کە هەموو سۆز و توانایەکانی داهێنان لە ناخی مرۆڤدا تەیار دەدەن و وای لە دەکەن لە پێنای پەردەڕا ترۆپکی مەزنایەتیی توانستی خۆی پێشکەشمان بکات. باشە، ئەو هەستکردن و پێویستییانە چنە وایان لە ئینسانی کردووە هزری ئایینی و باوە – بە واتا هەرە بەرفرەکەیەوە – بدرکێنێت؟ لە وردبوونەوە یەکی کەم بەسە تا ئەوەمان نیشان بدات کە زۆربەی هەرە زۆری بنەمای پەیدا بوونی دین، ئەو سۆزانەن کە کاریان لە پەیدابوونی فیکر و خودی ئەزموونی دینی کردووە.
ئەوەی پەیوەندی بە مرۆڤی سەرەتاییەوە هەیە ئەوەیە کە ترس لە پێش هەموو شتێکدا– ترسان لە برسییەتی و لە دڕندە و لە نەخۆشی و لە مردن – هزرە ئایینییەکانیان لە کن وەئاگا هێناوە. چونکە لەو سەردەمی هەبوون (وجود)دا، بە گشتی، تێگەیشتنی ئاستی پەیوەندییە هۆدارەکان causal connections خراپ گەشەی کردبوو، بۆیە هزری

مرۆڤیش بوونەوەری ئەندێشەیی هاوشێوەی ئەو ویست و چالاکییانەی جێستاندووە کە – کەم یا زۆر – بەو ڕووداوانە بەسترابوونەوە کە مرۆڤیان ترساندووە.
بەم جۆرە هەر کەسە و گەرەکییەتی بەرژەوەندی ئەم بوونەوەرانە بپارێزێت و بە ئەوەش وایان لێبکات کە لێی قایل بن، هەڵدەستن کاریان بە ڕادپێڕەنە و دیارییان بە دەبات و قوربانییان بە دەکات. بە گوێرەی ئەو نەرێتەی لە نەوەیەکەوە بە نەوەی پاشی خۆی گواستراوەتەوە، وا تێگەیەندراون یان وا لێکراون کە ئەم کردار و قوربانییانە، لە پاش مردنە، دەنەوە پێیان.
من لەم لایەنەوە، قسە لە دینێکی ترس a religion of fear دەکەم.
هەر چەندە ئەمە دروست نەبووە، بەڵام خۆ ئەمە قۆناغێکی گرینگە و لە ئەنجامی پێکهاتەی چینێکی کەهەنووتی تایبەت سەپاوە. ئەم چینە خۆی بە ناوبژیوانی نێوانی خەڵك و ئەو بوونەوەرانە دەزانێت کە خەڵکەکە لێیان دەترسن و هەر لەم ڕێگەیەشەوە بندەستیان دەکەن. لە زۆر دەخدا، سەرکردەیەك یان فەرماندارێك یان چینێکی خانەدان کە پلە و پایەکانیان بە هەندێ بنەمای ترەوە بەندن، ئەرکی مەلایەتییان دەگەڵ دەسەڵاتی عیلمانییان لێك گرێ دەدەن تا دەسەڵاتە عیلمانییەکەیان توندتر بکەن، یان سەرکردە سیاسی و چینە دینییەکان هۆکارێکی هاوبەش لە بەرژەوەندی خۆیان پەیدا دەکەن تا تەختەکانی بن خۆیان بچەسپێنن.

ڕوودانی گۆڕانکاری توند و نەکاوی emergency ناو کۆمەڵ، دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئایین ڕوون ببێتەوە. باوادیکان parents و سەرکردەکانی کۆمەڵە گەورەترەکانی مرۆڤایەتی کەسانێکن دەمرن و غەڵەتیش دەکەن. ئارەزووی پەیدا کردنی ئامۆژگار و خۆشەویستی و پشتیوانی، وا لە مرۆڤ دەکات کە هزری کۆمەڵایەتی یان مەعنەوی خودا، لە کنیان دروست ببێت. ئەمە ئەو خوداوەندە ئاگادارەیە کە دەپارێزێت و ڕێك دەخات و پاداشت دەداتەوە و تەمێش دەکات؛ ئەو خودایەیە کە بە گوێرەی سنووری دیدی ئیماندارانی – ڕێز لە ژیانی خێل یان لە توخمی مرۆڤ دەگرێت و خودی ژیانیشی خۆش دەوێ و بایەخیشی پێ دەدات؛ لە دڵتەنگی و لە کاتی نیگەرانیدا ئاسوودەی دەکاتەوە؛ ئەم خودایەیە کە ڕووحی مردووان دەپارێزێت. بەم شێوە تێگەیشتنە کۆمەڵایەتییە یان مەعنەوییە خەڵکی لە خودا دەگات.
نووسینە پیرۆزەکانی جوولەکە بە ڕەهایی ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە چۆن ئایین لە دینی ترسەوە بە دینی مەعنەوی گەشەی کردووە و گەشەکردنەکەش لە ناو ئینجیلیشدا دەوامی بووە و نەوەستاوە.
ئایینەکانی هەموو نەتەوەیەن پێشڤچووی، بە تایبەتیش نەتەوە

خۆرەڵاتییەکان، لە بن□□تدا دینی مەعنەوینە. پ□شق□چوون لە ئایینی ترسەوە بەرەو ئایینی مەعنەوی هەنگاوێکی گەورەیە لە ژیێ گەلاندا وەدیهاتووە.

لێ خۆ هێشتا دەبێت لە بەرانبەری ئەوانە لە خۆمان وریا بین کە خۆیان هەڵدەکێشن و د□□ن ئایینە سەرەتایییەکان بە تەواوەتی لە سەر بنەمای ترسن و ئایینەکانی نەتەوە پێشکەوتووەکانیش لە سەر بنەمایێکی پاکی مەعنەوی هاتوونە. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئایینەکان، هەموو لە هەموویان، تێکەڵەی هەردووك چەشنن و بە پێی ئەم هاوێر کردنەشیان: لە ئاستە باڵاترەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیدا، ئایینی مەعنەوی باڵادەست دەبێت.

ئەوەی کە لە هەموو ئەم جۆرە ئایینانەدا هەیە جەستەبەندی کەسایەتی anthropomorphic character هزری یەزدانەکەیانە. بە گشتی، تەنیا ئەو تاکە کەسانەی کە لە زگماکییەوە بەهرەدارن، بە تایبەتیش لەو کۆمەڵانەی کە بنەمای هزری باڵایان هەیە، ئەوانە تا ڕادەیێکی بەرچاو لە ئاستی ئەم جۆرە فیکرانە بەرزتر دەبنەوە. دەگەڵ هەندێشدا، ئەو ئەزموونە دینییەی کە هی هەموویانە پایەی سێیەمیشی هەیە — هەر چەندە ئەم پایەیە بە دەگمەن، شێوە پاك و خاوێنەکەی وەدەر دەکەوێت: من پێی یێژم هەستی ئایینی گەردوونزەدە Cosmic Religious Feeling.

زۆر ئەستەمە ئەم هەستە بۆ کەسێك □اق□ بکرێت کە بە هیچ شێوەیێك ئەمەی لە مێشکیدا نەبێت، بە تایبەتیش ئەگەر هزری جەستەبەندی خودا anthropomorphic conception of God لە مێشکیدا دروست نەبوو بێت.
هەر تاکە کەسێك هەست بە نسکۆی ئامانج و ئارەزووەکانی مر□ق د□کات و هەستیش دەکات کە ئەو فەرمانە بەرز و قەشەنگانەی هەم لە سرووشت و هەم لە دنیای هزریشدا خۆیان پێشانی ئینسانی دەدەن، هەموویان گاڵتەجاڕینە.
بوونی تاکە کەس وای لێ دەکات هەست بە چەشنە زیندانێك بکات و دەیەوێ، بە یێك جار، لە هەموو ئەو گەردوونە زەبەلاحە تێبگات. سەرەتاکانی هەستپێکردنی ئایینە گەردوونییەکان لە دۆخە سەرەتاکانی گەشەکردندا دیارن، بۆ نموونە: لە زۆر لە هۆزانەکانی داود و هەندێ لە پیغەمبەرەکانی دیکەدا ئەمانە هەنە. شۆپنهاوەر لە نووسینە قشتەکانی خۆیدا پێمان یێژێت کە ئایینی بودی Buddhism توخمی فرە لەمە بەهێزتری تێدایە.

ئایینزانە بلیمەتەکان لە هەموو سەردەمانێکدا بەمە ناسراون کە هیچ

عەقیدەیێکی هەستی دینییان نەبووە، باو□یان بەمەش نەهێناوە کە خودا لە شێوەی مر□ق ج□ستەبەند بێت. بۆیێ نابینین هیچ پەرستگەیێك هەبێ ئەم چەشنە عەقیدەیەی پەرستنی ئینسان فێر بکات و بڵاوی بکاتەوە. جا ئەمەیە بە کورتی لە نێو زیندیقانی هەموو سەردەمەکانی پێشوودا دەبینین کە هەندێك بەو هەستە ئایینییە هەرە بەرزانە ڕەباس بوونە و گەلێ جارانیش هاوچەرخەکانیان contemporaries بە کافریان لە قەڵەم داون یانیش بە پیر و پیاوچاکیان ناسیون. لە بەر ئەم ڕووناکییەدا سەیری بکەین دەبینین کە پیاوانی وەك دێمۆکریتیس و فرانسیسی ئاسیسی و سپینۆزا فرە لە یێکتری نزیکن.

چۆن دەکرێت هەستی ئایینی گەردوونی لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە بگوازرێتەوە، ئەگەر نەتوانر□ تێگەیشتنی خودایێك یان هزرێکی لاهووتی بە ڕەوانی بۆ کەسێك □اق□ بکرێت؟ بە بۆچوونی من گرینگترین ئەرکی ئەدەب و زانست ئەوەیە، ئەم هەستە لە کن ئەوانەی باوڕی پێ د□ن□ن و□ئاگا ب□ن□ن و پاشانیش لە کنیان (هزریان) هەر زیندوو بهێلنەوە.

بەم شێوەیە دەگەینە تێگەیشتنێکی پەیوەندی عیلم بە دین کە زۆر لە پەیوەندییەکی ئاسایی جیاوازترە. کاتێك کەسێك کێشەکە بە مێژوویی دەبینێت؛ بەو لایەدا دەچێت کە عیلم و دین، لەبەر هۆیێکی زۆر زەق، دوو دژەوەری ئاوهان کە "لە ناو یەك مەنجەڵدا ناکوڵێن." ئەو پیاوەی قەناعەتی تەواوی بە یاسای هۆبەندی هەڵسووڕانی گەردوونی the universal operation of the law of causation یەوە هەبێت، ناتوانێت تەنانەت بۆ یێك چرکەیێکیش باوڕ بەوە بێنێت کە بوونەوەرێك هەیە دەست لە ڕێچکۆڵەی ڕووداوەکان وەردەدات – بەو مەرجەی کە ئەو کەسە، بە ڕاستی، گریمەی هۆبەندی hypothesis of causalityش بە هەند بزانێت. ئاخر ئەمە فڕی بە سەر دینی ترسەوە نییە بە ئاستەمیش بایەخ بە ئایینی کۆمەڵایەتی یان ئایینی مەعنەوییەوە دەدات.

ناتوانێت لەبەر ئەو هۆیە ئاسانەی پێویستی دەرەکی و ناوەکی، کە کردارەکانی مر□ق دیار دەکات، ئەو خودایە وێنا بکات کە پاداشت دەداتەوە و تەمێش دەکات؛ چونکە ناکرێت بە هۆی ئەو کارانەی دەیانکات لە شتێکی بەستەڵەك پتر لە پێش یەزدان بەرپرسیار بێت. لەبەر ئەمەیە کە زانست بە مەعنەوییەتی تێکدەر خەتابار کراوە؛ بەڵام خۆ خەتابار کردنەکەش ناڕەوایە. پێویستە ڕەفتاری ئەخلاقی مر□ق ل□ سەر بنەمای توندی پەیوەندییە هاوسۆزی و پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی و پێویستییەکانەوە دروست ببێت؛ بۆیێ بنەمای ئایینی

پێویست نییە. ئەو مرۆڤەی کە دەبێت ترس و ئومێدی پاداشتەکانی دوای مردن بیگەڕێنێتەوە، بە ڕاستی مرۆڤێکی بەستەزمانە.

هەر لەبەر ئەمەشە کە هەمیشە کەنیسەکان بە گژ زانستیدا چووینە و سۆزدارانی زانستییان تەمبێ کردووە. لە بەرانبەریشدا، من جەخت لەمە دەکەمەوە کە هەستی ئایینی گەردوونزەدە بەهێزترین و خاوەنترین هاندەری توێژینەوەی ئایینینە. تەنیا ئەوانەی لەم هەموو کۆششە بە ئەندازەیە دەگەن و دەشزانن ئەو کارە پێشەنگە لە زانستی هزرەکی theoretical science بە بەبێ ئەم کۆششە نەدەکرا، هەر ئەمانە دەتوانن لە باڵادەستی ئەو هێزە بگەن کە لە دوورەوە وەك چەقی ڕاستەوخۆی ژیانە و تەنیا ئەو خۆی ئەم چەشنە کارەی پێ دەکرێت.

ئای لەم باوەڕە هۆشمەندە گەردوونییە قووڵە و لەو شەیدا بوونی ئەو تێگەیشتنانەی کە هەرچەندە لە ڕەنگدانەوەیەکی کزی هزریان تێنپەڕاندووە، بەڵام لەم دنیایەدا دەرکەوتن؛ دەبوو کێپلەر و نیوتن چەندین ساڵی تر بمابانا تا بیانتوانیبا بە تەنیایی بنەما میکانیکییە ئاسمانییەکانییان هەڵبوەشاندبایەوە! ئەوەی بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێی دەستکەوتە کردەییەکانەوە practical results ئاشنای توێژینەوەی زانستی دەبێت، بە ئاسانی تێگەیشتنێکی فیکری تەواو هەڵە لەو مرۆڤانە وەردەگرێت کە دنیایەکی گوماناوی گەمارۆی داون و ڕێیان بەو ڕووحە هاوشێوانە نیشان داوە کە سەتان ساڵە لە سەرتاسەری دنیادا پەرتەیان کردووە.

تەنیا ئەو کەسەی ژیانی خۆی بۆ ئەو ئامانجە تەرخان کردووە دەتوانێت لەو پاڵدەرە تێبگات کە هانی ئەو پیاوانەی داوە و ئەو هێزەی داونەتێ کە هەرچەندە بێ شمار تووشی هەرس هاتوون، بەڵام هەر ڕاست ماونەتەوە و وێڵی ئامانجەکانیان بوون و لێیان نەتەوساونەتەوە. ئەمەیە ئەو هەستە ئایینییە گەردوونزەدەیە کە ئەم توانستە بە پیاو دەدات. هاوچەرخێك دەڵێت، ناڕەوا نییە کە لەم سەردەمە کەرستزەدە materialisticی ئێمەدا تەنیا زانایانی کارا و منجە کەسانی دیندار و ڕاست بن.